Boekbespreking

De KNNV *Veldgids Rompgemeenschappen* en enkele kanttekeningen daarbij

Leo Vanhecke
Agentschap Plantentuin Meise, Nieuwelaan 38, B-1860 Meise, België
[leo.vanhecke@plantentuinmeise.be]

Foto's van de auteur

Er is zelden een nieuwe veldgids op de markt gekomen die ik met meer belangstelling, met meer verwachtingen ook, heb geopend. De *Veldgids Rompgemeenschappen*[1] lost mijn verwachtingen ook grotendeels in. Zeven auteurs verleenden hun medewerking aan dit werk: J. Schaminée, J. Janssen, E. Weeda, P. Hommel, R. Haveman, P. Schipper en D. Bal. Het werk is uitgegeven op de stijlvolle, degelijke manier die we van de KNNV veldgidsen gewoon zijn: een stevige kartonnen kaft, kwaliteitsvol papier, overdacht gekozen foto's als illustraties, een documenterende onderbouw via tabellen, een strakke, overzichtelijke en consequente ordening, zinvol gebruik van steunkleuren, enz.

De veldgids is logisch opgebouwd. Na een woord vooraf, een (te?) korte algemene inleiding (4 p.) en een toelichting over het gebruik van de gids (3 p.), worden de diverse romp- en derivaatgemeenschappen besproken. Die gemeenschappen worden verdeeld over vier praktische super-groepen: de gemeenschappen van open water, moerassen en natte heiden (77 romp- en 4 derivaatgemeenschappen), de gemeenschappen van graslanden, zomen en natte heiden (64 romp- en 3 derivaatgemeenschappen), de gemeenschappen van de kust en binnenlandse pioniersmilieus (47 rompgemeenschappen) en de gemeenschappen van ruigten, struwelen en bossen (53 romp- en 12 derivaatgemeenschappen). Samen dus goed voor 241 rompgemeenschappen en 19 derivaatgemeenschappen.

Aan het begin van elke super-groep is een kort overzicht opgenomen van de hogere syntaxonomische eenheden (vegetatieklassen) waartoe de besproken romp- en derivaatgemeenschappen behoren. Dit geeft de nodige, en nuttige, achtergrond die toelaat om bij de bespreking van de gemeenschappen zelf hun vegetatiekundige plaats in de synsystematiek te beschrijven en de onderlinge verwantschappen te duiden. Per gemeenschap wordt een synoptische tabel meegegeven, waarin de begeleidende soorten in volgorde van hun presentie vermeld worden. Een uitgebreid register van de geciteerde plantengemeenschappen (Nederlandse en wetenschappelijke namen dooreen) en van de vermelde soorten (idem) ronden de gids af.

De directe, heldere taal, ontdaan van overbodig jargon, de consequente, overzichtelijke schikking en de goed gekozen illustraties maken de veldgids voldoende laagdrempelig voor een brede scala aan gebruikers. Tot de potentiële doelgroepen moeten we allerlei professionele en vrijwillige veldwerkers, terreinbeheerders en natuurliefhebbers rekenen die met de identificatie van vegetatie-eenheden en -types in het veld te maken krijgen. Met deze veldgids kan men aan de slag om meer systematisch orde te scheppen in een veelvoud van waarnemingen. De bescheiden hedendaagse eenheden 'gehavende natuur' krijgen met deze gids eindelijk een meer toegankelijke en vooral ook meer officiële plaats. In dit boek worden ze niet weggedrumd door de vooral door vroegere generaties fytosociologen beschreven en verheerlijkte, of doorgaans toch veel hoger gewaardeerde, associaties van ondertussen vaak zeer kwetsbare en verdwijnende eenheden natuur. Het is een grote verdienste van deze gids dat de steeds frequenter en dominanter in het landschap aanwezige eenheden restnatuur nu gemakkelijker dan ooit in één adem kunnen benoemd en geplaatst worden naast die reeds lang geleden geregistreerde vegetatie-eenheden.

[1] Schaminée J. & Janssen J. (red.) (2015) – Veldgids Rompgemeenschappen. Zeist, KNNV Uitgeverij, 284 p., hardback, ISBN 9789050115162, € 39,95.

Figuur 1. *De weg van associaties naar romp- en derivaatgemeenschappen wordt geplaveid door steeds hardere en meer grootschalige ingrepen op het platteland (Lampernisse, 01.08.2015, Foto LV P1010436).*

Nuttig in dit verband is ook dat bij elke besproken gemeenschap via een code (paginaverwijzing) doorverwezen wordt naar het vijfdelige standaardwerk over de vegetaties van Nederland (Schaminée *et al.* 1995-1999) en naar een classificatiesysteem uitgegeven door Staatsbosbeheer (Schipper 2011).

Bijzondere plantengemeenschappen, voor zover ze nog bestaan, zitten thans min of meer veilig opgesloten in beschermde gebieden waar ze, los van hun voorgeschiedenis en dank zij grote inspanningen vanuit de natuurbehoudswereld, vaak eerder kunstmatig in leven gehouden worden. Ooit, in vorige eeuwen, waren die nu zo hoog gewaardeerde, bijzondere gebieden met hun speciale soorten en vegetaties, een bijproduct van allerlei menselijke activiteiten 'om den brode', vooral dan van noodzakelijke, generatie na generatie ontwikkelde en volgehouden, lokaal en regionaal aangepaste landbouwpraktijken en andere vormen van landgebruik. Van die traditionele landbouwpraktijken en andere vormen van landgebruik kan men nu wel zeggen dat ze stilaan finaal tot het ruraal en landbouwkundig erfgoed behoren.

We kunnen er ook niet omheen: slechts een gedeelte van die resten, die wij nu merkwaardig genoeg 'kostbare natuur' noemen, is voorlopig kunnen gered worden. Alleen gebieden waar heel bijzondere, zeldzame soorten een onderkomen vinden – en die voorts meestal gekenmerkt worden door ongewone omgevingsvariabelen – of gebieden waar een andersoortig gebruik economisch onvoldoende aantrekkelijk geworden is, konden voor natuurbehoudsdoeleinden verworven worden. In die gebieden kunnen gerichte maatregelen de natuurwaarden behoeden voor verdere aftakeling.

Het grootste gedeelte van het open, rurale landschap genoot nauwelijks bescherming tegen de gevolgen van een maatschappelijke evolutie waarin stabiliteit, traagheid, geduld, traditie, interregionale verschillen, intraregionale en lokale identiteit, wateroverlast, voedselarmoede, kleinschaligheid, laag-energetische ingrepen, traditionele technieken, enz. sterk onder druk kwamen te staan. In de plaats daarvan kwamen dynamiek, snelheid, ongeduld, wisselvalligheid, loslaten, interregionale homogenisering, intraregionale differentiatie, globale identiteit, eigenzinnigheid, watertekorten, eutrofiëring, grootschaligheid, hoogenergetische ingrepen, harde technieken, enz. (Fig. 1). Als een gevolg van die ontwikkelingen onderging het rurale landschap vooral in de laatste halve eeuw een stille maar ingrijpende metamorfose waarin, wellicht te kort samengevat, de regionale en lokale biodiversiteit in hoge mate verloren ging. De gevolgen zijn duidelijk zichtbaar, zij het dat ze niet altijd gemakkelijk te bewijzen zijn op het vlak van flora en vegetaties. Voor veel soorten en voor de fijnmazig gestructureerde vegetaties die ze samen vorm(d)en, zijn de huidige leefomstandigheden in toenemende mate marginaal geworden. En misschien nog belangrijker: ze zijn los komen te staan van hun historische origine. Vele vegetaties kunnen slechts ontstaan als ze de kans krijgen zich geleidelijk te ontwikkelen, onder omstandigheden die niet op korte tijd ingrijpend veranderen. De ruimte voor soorten die de moderne leefomstandigheden niet aankunnen, werd en wordt gaandeweg steeds vaker ingenomen door ecologisch minder veeleisende, krachtiger groeiende soorten. Deze overgroeien de zwakkere soorten, die ooit kenmerkend waren voor plantengemeenschappen gebonden aan sterk verschillende omgevingsomstandigheden. Zo komen we terecht bij de rompgemeenschappen.

In de *Veldgids Rompgemeenschappen* kan men de veelal voor de hand liggende romp- en derivaatgemeenschappen terugvinden. Om er maar enkele te noemen uit de eerste 120 pagina's: de rompgemeenschappen van Grote kattenstaart, Gewone waterbies, Witte waterlelie, Pijpenstrootje en Veenmos, Fioringras, Zeegroene rus, Sint-Janskruid, Duinroosje, Dauwbraam, Zandzegge, Schapenzuring, Jacobskruiskruid, Draadereprijs, enz.

Het zijn allemaal vegetatietypes waar men *de facto* al vertrouwd mee is. Bijzonder is dat bijvoorbeeld voor bramenvegetaties niet minder dan zes rompgemeenschappen met bramen onderscheiden worden, in de meeste gevallen gebaseerd op verschillende bramensoorten (eindelijk een dwingende reden om energie en tijd te investeren in deze moeilijke soortengroep).

Deze vegetatiekundige verankering heeft grote voordelen (zie hiervoor), maar ook een wat vervelend nadeel. Omdat bij het verarmingsproces van diverse meersoortige associaties men uiteindelijk vaak belandt bij zeer gelijkaardige, door eenzelfde soort gedomineerde rompgemeenschappen, komt men soms in situaties terecht die nomenclatorisch niet altijd meer correct kunnen omschreven worden indien men niet verwijst naar de oorspronkelijke gemeenschap van waaruit de verarming begon. Zo zijn er twee verschillende Reuzenbalsemien derivaatgemeenschappen, twee Moeraszegge rompgemeenschappen, twee Zomprus rompgemeenschappen, twee Paddenrus rompgemeenschappen, twee Rietgras rompgemeenschappen, twee Zwanenbloem rompgemeenschappen, twee Jacobskruiskruid rompgemeenschappen, drie Fluitenkruid rompgemeenschappen, drie Hennegras rompgemeenschappen, vijf Riet rompgemeenschappen, zes Grote brandnetel rompgemeenschappen en zes verschillende Braam rompgemeenschappen (maar in dit geval betreft het alles bij elkaar vijf verschillende bramensoorten).

Daarnaast zijn er ook wat kanttekeningen te plaatsen bij 'ontbrekende' rompgemeenschappen, al zal het ontbreken ervan in de gids wellicht eerder aan een verschillende visie dan aan plaatsgebrek te wijten zijn. Ik geef enkele voorbeelden.

Een volgens mij belangrijke 'vergeten' rompgemeenschap in dit overzicht (al zullen de auteurs daar waarschijnlijk anders over denken) is die van Grote kroosvaren-vegetaties (*Azolla filiculoides*) (Fig. 2). In de Nederlandse literatuur (zie Schaminée & Stortelder 1995) is aan de door Grote kroosvaren gedomineerde begroeiingen "die tot verscheidene centimeters dikke tapijten kunnen vormen" een prominente plaats toegekend als een aparte subassociatie van de associatie van Bultkroos en Wortelloos kroos (het *Wolffio-Lemnetum gibbae* subass. *azolletosum filiculoides*). Volgens deze auteurs treden dergelijke verschijnselen gewoonlijk pas in het najaar op, maar in werkelijkheid doen ze zich recent ook al vroeg in de zomer voor en veroorzaakt de massale ontwikkeling van de kroosvaren het verdwijnen van de onderliggende soorten. Niet onbelangrijk in dit verband is dat de laag Grote kroosvaren zich als een aparte laag bovenop de echte kroossoorten ontwikkelt. In situaties als deze, waarbij een soort zoveel sterker is, of onder de gegeven omstandigheden over betere troeven beschikt om zich te ontwikkelen dan de overige soorten in een plantengemeenschap, lijkt het eerder aangewezen om van een rompgemeenschap te spreken, vooral ook omdat dergelijke begroeiingen geen lang leven beschoren is en omdat na het verdwijnen ervan tijdelijk een leegte achterblijft. Op dit laatste punt na, is de situatie in wezen vergelijkbaar met door Riet, bramen of Grote brandnetel gedomineerde vegetaties.

Net als Dwergkroos-vegetaties (*Lemna minuta*) lijken Knopkroos-vegetaties (*Lemna turionifera*) goed op weg om in te burgeren. Voor de eerstgenoemde soort werd in de veldgids al een rompgemeenschap voorzien. De beide exoten integreren zich overigens goed in de al bestaande vegetatietypes met inheemse kroossoorten, en net als in deze laatste kunnen individuele soorten grote plekken absoluut gaan domineren. In de recent onderzochte gedeelten van de West-Vlaamse polders doet Knopkroos het blijkbaar nog 'beter' dan Dwergkroos, zodat het erkennen van een rompgemeenschap voor Dwergkroos-vegetaties

Figuur 2. *Grote kroosvaren (*Azolla filiculoides*) is absoluut dominant over de gehele loop van dit slootsegment tussen het Eieleed en de Grote Beverdijkvaart (Lampernisse, slootsegment 769, 30.07.2014, Foto LV P1110297). Een voorbeeld van een vergeten rompgemeenschap? Waarom wordt een dergelijke vegetatie als een subassociatie van de associatie van Bultkroos en Wortelloos kroos beschouwd, en niet als een romp- of derivaatgemeenschap?*

niet overbodig lijkt, maar wellicht is het beter om na de inburgering van de beide exoten eerst nog eens de kroossoorten-vegetaties in hun geheel te bestuderen.

Gesteelde zannichellia (*Zannichellia palustris* subsp. *pedicellata*) vormt evenzeer als Schedefonteinkruid (*Potamogeton pectinatus*) eensoortige vegetaties. Het is wat vreemd om dan de beide soorten samen te nemen in één rompgemeenschap en daarentegen de veel zeldzamere Zittende zannichellia (*Zannichellia palustris* subsp. *palustris*) een aparte rompgemeenschap toe te kennen, ook al stemmen de begeleiders van de beide soorten en hun frequenties goed overeen.

Een gelijkaardig voorbeeld is het aanvaarden van de rompgemeenschap van Grof hoornblad (*Ceratophyllum demersum*) en het niet onderscheiden van een aparte rompgemeenschap voor Fijn hoornblad (*Ceratophyllum submersum*). In België is laatstgenoemde soort overigens bijna beperkt tot de Polders, wat niet het geval is voor Grof hoornblad. De beide soorten, kenmerkend voor slibrijke, niet regelmatig geruimde, sterk verlandende sloten, komen er zowel gescheiden voor, wat meestal het geval is, als samen. Men zou om die laatste reden ervoor kunnen kiezen om de bestaande rompgemeenschap uit te breiden tot de beide soorten, maar omdat ze allebei de neiging hebben zich individueel massaal uit te breiden en het hele slootlichaam op te vullen – en dit ten koste van eventueel andere aanwezige soorten – is het wellicht toch meer aangewezen om twee aparte rompgemeenschappen te onderscheiden. Voor Fijn hoornblad wordt in Nederland overigens wel een aparte associatie onderscheiden (Schaminée & Stortelder 1995), maar blijkbaar geen apart rompgemeenschap. In België (Polders) bestaan de meeste vegetaties waarin deze soort voorkomt uitsluitend uit die ene soort zelf. De eventueel erboven drijvende kroosvegetaties behoren tot een andere vegetatielaag en tot andere vegetatie-eenheden.

Een ander voorbeeld dat in hetzelfde mandje thuishoort is dat van Doorschijnend sterrenkroos (*Callitriche truncata* subsp. *occidentalis*). Die soort is in de laatste decennia via de kustzone komen oprukken vanuit het zuidwesten en is op weg naar Nederland vooral in de West-Vlaamse en Antwerpse polders terechtgekomen in dikwijls pas recent gevormde, weinig duurzame, meestal ondiepe, heldere, open wateren met minerale slibbodems. De soort kan indringen in vegetaties die men zou kunnen rekenen tot het verbond van de kleine fonteinkruiden (*Parvopotamion*), maar veel vaker vormt Doorschijnend sterrenkroos dichte, ruimtelijk beperkte, kort levende, eensoortige vegetaties, waarbij in de loop van één seizoen, via zaadvorming, meerdere generaties elkaar kunnen opvolgen. Het lijkt logisch om voor die soort een aparte rompgemeenschap in het leven te roepen, net zoals er ook een bestaat voor Gewoon sterrenkroos (*Callitriche platycarpa*) en voor Stomphoekig sterrenkroos (*C. obtusangula*). Een bijkomende vraag is of het om een rompgemeenschap, dan wel om een derivaatgemeenschap zou gaan. Voor Nederland is het een 'nieuwe' soort, voor België niet. Overigens betreft het hier niet een direct door de mens op gang gebrachte invasie van een 'exoot', maar een spontane areaaluitbreiding met de hulp van vogels. Het lijkt erop dat deze soort alleen maar een voor haar voorbestemde plaats inneemt en zich integreert binnen het *Parvopotamion* of, misschien eerder nog, zich manifesteert als een rompgemeenschap in de onstabiele habitats van vaak ondiepe, tijdelijk droogvallende plassen die eerder thuishoren in het concept van een Sterrenkroos-Waterranonkel verbond (*Callitricho-Batrachion*).

Waarom wel een Moeraszegge rompgemeenschap (*Carex acutiformis*) onderscheiden, een Heen rompgemeenschap (*Bolboschoenus maritimus*) en een Liesgras rompgemeenschap (*Glyceria maxima*), maar niet een Oeverzegge rompgemeenschap (*Carex riparia*)? Waarom wel een Japanse duizendnoop rompgemeenschap (*Fallopia japonica*) en niet een Sachalinse duizendknoop romp- of derivaatgemeenschap (*Fallopia sacchalinensis*)? Laatstgenoemde is inderdaad zeldzamer dan eerstgenoemde, maar ze vormt zeer gelijkaardige woekerende groeiplaatsen. Is die grotere zeldzaamheid een voldoende reden om er geen rompgemeenschap voor te onderscheiden? Ik denk het niet. Waarom overigens dan wel een Ondergedoken moerasscherm rompgemeenschap (*Apium inundatum*) onderscheiden, toch een heel zeldzame soort? Waarom ook ontbreken de Bies-soorten – Ruwe bies (*Schoenoplectus tabernaemontani*), Mattenbies (*S. lacustris*) en Driekantige bies (*S. triqueter*) – die bijna altijd als *Einzelgänger* vegetaties vormen? Omdat ze al als reguliere associaties een naam kregen? Zou hierdoor het begrip rompgemeenschap te veel uitgehold worden? Maar kunnen we dan niet beter een andere naam en inhoud geven aan die zeer soortenarme gemeenschappen?

Andere voorbeelden zijn de facies-vegetaties van Grote waterweegbree (*Alisma plantago-aquatica*) (Fig. 3), Goudzuring (*Rumex maritimus*), Moerasuring (*Rumex palustris*), enz.

Het zal duidelijk zijn dat voor wat betreft de integratie van associaties en romp- en derivaatgemeenschappen er nog wel een en ander voor discussie vatbaar is. Het is jammer dat in de inleiding van de veldgids een meer diepgaande bespreking van criteria en argumenten voor het al dan niet opnemen van diverse vegetatietypes als romp- of derivaatgemeenschappen niet aan bod komt. Heel nuttig ware geweest om in deze veldgids even wat dieper in te gaan op de verschillen én overeenkomsten tussen associatie, sociatie en faciës enerzijds en romp- en derivaatgemeenschappen of associatiefragmenten anderzijds. Een sociatie, een begrip afkomstig uit de Scandinavische vegetatiekundige school, is een vegetatietype dat van bij de aanvang geconcipieerd werd om om te gaan met de meestal veel armsoortiger vegetaties van de hogere breedtegraden, waar koude een sterk beperkende factor vormt voor de aanwezigheid van soorten en daarom ook voor de diversiteit van het vegetatiedek. Op onze breedtegraden worden we recent geconfronteerd met diverse vormen van verpletterende dedifferentiatie die kunnen leiden tot

Figuur. 3. *De oevervegetatie langs deze sloot bestaat hoofdzakelijk uit Grote waterweegbree (*Alisma plantago-aquatica*). Men kan ze als een lokaal optredende faciës van deze soort beschouwen, want inderdaad hangt het ontstaan ervan af van specifieke lokale hydrologische omstandigheden die gunstig zijn voor het gelijktijdig ontkiemen van de zaden. Maar is een dergelijke ecologisch gedragen achtergrond niet juist een goede reden om dergelijke vegetaties, die overigens regelmatig en overal opduiken, als een rompgemeenschap te beschouwen? En misschien kan er zelfs beter uitgekeken worden naar een andere term dan die van rompgemeenschap, een term die beter weergeeft over welk soort gemeenschappen het gaat en die alle verscheidenheid binnen die groep van gemeenschappen omvat (Lampernisse, slootsegment 295, 10.08.2015, foto LV P1010271).*

erg gebanaliseerde vegetaties. Misschien is het tijd om te overwegen om in de toekomst een breder spectrum aan vegetatietypes aan te spreken en te hanteren in plaats van exclusief te blijven voortwerken met de dualiteit associaties versus romp- en derivaatgemeenschappen.

Rompgemeenschappen ziet men als het resultaat van een als negatief ervaren verarmingsproces, waarbij geleidelijk de meer gevoelige, kwetsbare soorten uit een gemeenschap verdwijnen. Anderzijds kan men een faciës van een soort beschouwen als het resultaat van een positief kolonisatieproces, waarbij een soort gaat domineren in een voor haar op de ene of andere manier selectief milieu. Het resultaat van beide processen – zeer soortenarme vegetaties – verschilt weinig of niet van elkaar. Waarom dan dit verschil handhaven? Of, waarom een rompgemeenschap wel een identiteit meegeven in een syntaxonomisch geheel en een faciës niet?

Bovendien is de vraag gewettigd of het zinvol is een onderscheid te blijven maken tussen romp- en derivaatgemeenschappen. De hierboven besproken gevallen van soorten als Grote kroosvaren, Doorschijnend sterrenkroos, Dwergkroos en Knopkroos geven aan dat het onderscheid in zekere mate kunstmatig is en geforceerd opgelegd wordt. Heeft het nog zin om bij vegetaties van compleet ingeburgerde soorten te blijven verwijzen naar hun vreemde herkomst? En waarom worden door Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*) of Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*) gedomineerde vegetaties als derivaatgemeenschappen behandeld en deze gedomineerd door Japanse duizendknoop en Brede waterpest als rompgemeenschappen?

Deze kanttekeningen zijn niet bedoeld om een negatieve indruk te wekken over de kwaliteiten van de besproken veldgids, wel als een signaal dat er nog werk aan de winkel is en vooral bezinning nodig is over de mogelijkheden tot valorisatie van het toekomstig gebruik van vegetatie-eenheden naar natuurbehoud toe. Laat er echter geen twijfel over bestaan, deze gids vormt hoe dan ook een schitterende en nog niet geëvenaarde toegang tot de problematiek van de classificatie en benoeming van de armsoortige plantengemeenschappen in de Lage Landen.

Literatuur

Schaminée J.H.J. *et al.* (red.) (1995-1999) – De Vegetatie van Nederland, deel 1-5. Uppsala/Leiden, Opulus Press.

Schaminée J.H.J & Stortelder A.H.F. (1995) – Lemnetea minoris. *In*: Schaminée J.H.J., Weeda E.J. & Westhoff V. (red.), De vegetatie van Nederland, deel 2: Wateren, moerassen, natte heiden: 13-28. Uppsala/Leiden, Opulus Press.

Schipper P. (2011) – Catalogus vegetatietypen. Derde versie. *In*: Catalogi Bedrijfssturing: natuur, bos recreatie en landschap, tabblad 4 en 5. Driebergen, Staatsbosbeheer.